

Օ Ր Ա Գ Ի Ր

ԲԵՐՈՅԵԿԸՆ, ԲԵՆԵՍԻՐԵԿԸՆ, ՏՆՏԵՍԵԿԸՆ

Ե Ի

ԲԵՆԵԿԸՆ ԳԻՏԵԼԵԸՅ

Ե • ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 1 •

1847

ՅՈՒՆՈՒԱՐԻ 1 •

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ԱՇԽԱՏԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Լին Դաղին Կերպերը :

ՏԱՐԱԿՈՅՍ չկայ որ Լինին աւել-
րակները զանազան ատեն զանազան
հետաքրքիր մարդիկ ու ճամբորդ-
ներ տեսեր են . բայց գիտցածնիս՝
ինչուան հիմայ մէկը որոշ տեղե-
կութիւն մը չէր տուած մեզի՝ Լե-
հաստանի ճամբորդութեան մէջ ե-
ղածէն աւելի : Գիտենք որ Լյուիք ա-
նունով ռուս ճանապարհորդը և թեք-
սիէ անունով գաղղիացին քններ ու
օրինակներ են Լինոյ մնացորդները՝ աս
նոր ատեններս , բայց դեռ իրենց
ստորագրութիւնը ամբողջ ձեռուր-
նիս չհասաւ . և ոչ ալ ջալալեան
Սարգիս վարդապետին խոստացած
հայաստանի ստորագրութեան եր-
կրորդ հատորը , ուր որ պիտի ստո-
րագրէր Լինն՝ 1841^{էն} հոն տեղուան-
քը պտըտելով՝ : Բայց հիմայ կա-

տարեալ ստորագրութիւն մը ունե-
ցանք Լինոյ՝ մեր Սարգսեան Հ. Լեր-
սէս վարդապետին ձեռքովը , որ ան-
ձամբ հայաստան ճամբորդութիւն
ընելով , մեզի նոր նոր լոյսեր տալու
կ'աշխատի . ուստի մեր հոս տալու
ծանօթութիւններնուս աղբիւրն ալ
մէկ մը ինքն է , մէկ մ'ալ Սողոմոն-
Վեր Փորթը անգղիացի ասպետը ,
հմուտ և արժանահաւատ մարդ , որ

զգածիլ որովք իմ աղիք գալարեցան ի տեսնելն
զեկեղեցիս երկնաման բարձրացեալ՝ եղեալ պա-
ռակ հօտից և գոմ անասնոց . զապարանս մերոց
արբայից և գիւցազուն իշխանաց՝ բնակութիւն աւա-
զակաց և տպատոհմ ռամկաց , կամ եթէ մարթ է
ասել՝ որը գաղանաց . զայգիս և զանգաստանս մա-
ցառօք լցեալ , և զամենայն շքեղութիւնս անապա-
տացեալ . որպէս զի նշխարք մնացուածոց մերոց
նախնեաց ցօղեալ արտասուօք հայրենասիրաց՝ ան-
ջինջ գրոշմեսցին ի սիրտ և յօգի որդւոց և թո-
ռանց , մինչև կրկին գթացեալ ի վերայ նոցա ա-
մենակալ աջոյն բարձրելոյ՝ դարձուցէ զնոսա յա-
ռաջին շքեղութիւն իւրեանց ի փառս անուան
իւրոյ և ի մխիթարութիւն աշխնացեալ մերոց ու-
կերաց : Վերջաւան ճանապարհորդութեան ջալալեան
Սարգիս վարդապետի :

1 « Աստ սպառնին բանք բազմավիշտ ճանապար-
հորդութեան հասեալ ցօրահ և ցօրաւորեան գետս ,
թողլով զհնութիւնս որ յայնկոյս գետոյս երկրոր-
դում հատորոյ . աղերսելով զընթերցողս սոյն կրիւք

ասկէ երեսուն տարիի չափ առաջ ճամբորդութիւն մը ըրեր է ()ամանցոց ու Պարսից երկիրները, և իր սակաւագիւտ գրուածքը երկու մեծ հատոր պատկերազարդ տպած՝ Լնդոնի Պէտրոք Ի թագաւորին ընծայեր է : Ինքը քանի մը ժամ միայն կըրցեր է դիտել Լնին, բայց անկուշտ ու ճանչցող աչքով և մեծ փափաքով, և իրեն ստորագրութիւնը մեր Հ. Վերսէս Սարգսպետինին հետ բաղդատելով՝ գտանք համաձայն . միայն շատ տեղայն 30 կամ 28 տարուան միջոցին աւերակներուն մէջ ալ փոփոխութիւններ եղած տեսնելով՝ հառաչեցինք հեռուանց Հայոց հայրենեացը վրայ, որ այսպէս տարուէ տարի աւերակէ աւերակ կը դառնայ, և այնչափ յիշատակներովը մէկտեղ կը կործանի կը թաղուի ու կը մոռցուի :

Կարս քաղաքէն հազիւ երկու ժամ հեռու է Լնի, անուանի Շիրակայ դաշտին ծայրը՝ ուսկից՝ կ'երևնան անոր բարձր պարիսպներն ու աշտարակները : Լիւրերեան գետը անոր հարաւային կողմը պատելով՝ արևելքէն դէպ'ի արևմուտքը կը խոտորի . հիւսիսային կողմէն դէպ'ի Շիրակայ դաշտը տարածուած է քաղաքը, իսկ արևելքէն կը զատուի պզտի ձորակով մը : Իսկ յաղկոցաց ձոր կամ յաղկոցաձոր ըսուած լայն հովիտը անկէց դէպ'ի արևմուտք կ'երթայ խորհալով ու դաշտանալով, ինչուան մէկ թեւը կը խառնուի Լիւրերեան գետին ձորին հետ : Լիւրերեան կողմը դաշտաձև է ինչուան միջնաբերդը՝ որ հարաւային կողմն է, ու հոն են պարիսպները՝ յաղկոցաձորին վրայ ապառաժ քարափանց վրայ : Բաղաքը չորս գիւղէն պարսպապատ է, բայց հարաւային կողմը կործանած՝ բնական ամրութիւն ունի ձորը, ինչպէս արևելեան կողմն ալ . հիւսիսային կողմը՝ որ գլխաւոր կողմն է իբրեւ քաղաքին ճակատը՝ Շիրակայ դաշտին վրայ կը նայի, ու կրկին պարսպով պատած է՝ թշնամիներէ պաշտպանուելու համար .

երկու պարսպին մէջտեղի լայնութիւնը գրեթէ 20 քայլ է . դրսի պարիսպը յաղկոցաձորի դռնէն ինչուան արևելեան կողմը կը հասնի, տեղ տեղ գետնին հաւասար՝ տեղ տեղ կէս կործանած . վրան աշտարակներ ալ կան՝ բայց քիչ, ու ներսի պարսպին չեն հաւասարիր : Լն ներսինը, որ աւելի ամբողջ մնացած ու աւելի ահաւոր է, դրսինն պէս իրեք գունով քարերով շինած է . ասոնց գլխաւորն է սև, մէկաշնոնք են կարմրագոյն դեղին, ու մոխրագոյն կանաչ . ասոր վրայ մէկ-մէկէ քիչ հեռու բարձր բարձր քարէ աշտարակներ կան՝ շատ վարպետութեամբ շինուած . բայց ամենուն ծայրերն ալ քիչ շատ քանդուած ըլլալով՝ որոշ բարձրութիւննին չգիտցուիր . շատը կըր ձևով են, ոմանք ալ քառակուսի, ամէնն ալ կրկնայարկ կամ եռայարկ՝ քարէ կամարակապներով, ու ներսի եզերաց կողմէն քարէ սանդուխներ ունին որ մէկ յարկէն մէկալը կը հանեն : Լն աշտարակները միայն քաղաքը շինող ու զարգարող Լշոտոյ և Սմբատայ շինածները չեն, հապանոնց ատեն և անոնցմէ վերջը եկող իշխանազուն մարդկանց ալ, ինչպէս որ վրայի արձանագիրներէն յայտնի է . և կ'երևնայ թէ զանոնք շինած են թէ իրենց յիշատակին և թէ իրենց պալատներուն պաշտպանութեւն համար . յայտնի է որ ան աշտարակները պահապաններ ալ ունէին որչափ պէտք էր, և անոնց բազմութենէն ալ Բէր Փորթը կը դուշակէ թէ Լնին բազմութիւ պահապաններ ունեցած պիտի ըլլայ . և ստոյգ այնպէս ըլլալը մեր պատմութենէն գիտենք . աս աշտարակաց վրայ իրենց փառաւոր անուանը հետ ճարտարութեան յիշատակն ալ կը գտնուի : Լնոնց մէջ նշանաւոր են երկու աշտարակ, որոնց իւրաքանչիւրին վրայ զոյգ մը վիշապ փորուած է քարէ, որ պարսպէն ելլելով՝ մէկ-մէկու կը պրլուին աշտարակաց վրայ ինչուան վեր, և հոն երկուքն ալ գրուած գլխի կը բերեն, մէջերնին ալ

մէկ եղանակով մը և ուրիշ զարդ մը կայ . աս երկու աշտարակները շինել տուած է Շանուշ անունով խաթուն մը ասկէ՝ 650 տարի առաջ : Շատ տեղ պարսպին վրայ՝ տեղ տեղ ալ աշտարակաց վրայ սեքարէ խաչեր կան , շատ ալ սեռ ու ճերմակ քառակուսի քարեր՝ վրանին արձանագիրներով , որ հոս դնելը հարկաւոր չենք համարիր :

Մտնենք հիմայ քաղքին մէջը : Վրսի պարիսպը որ շատ աւրած է հիմայ՝ միայն երկու դուռ ունի . իսկ ներսի պարիսպը հինգ դուռ ունի . մէկը արեւելեան կողմը , մէկը արեւմտակողմը , մէկալ իրեքն ալ հիւսիսային կողմը , ուր է բուն քաղքին մեծ մուտքը . աս միջին կամ մեծ դրանը վրայ իրեք մեծ մեծութեամբ քարի մը վրայ արձանագրութիւն մը կայ որ լազրատունեաց վերջի ատենը գրած է . ան քարին աջ կողմը մէկ աշտարակի մը տակ իրեք խաչքար կայ կարմիր քարէ՝ վարպետ փորուած . իսկ ձախ կողմը քառակուսի քարի մը վրայ բարձր քանդակով փորած է մէկ առիւծ մը որ քալուածքի մէջ ձեացած է : Աս դռնէն ներս մտածիդ պէս դիմացդ կը տարածուի տիեզերահռչակ Մին , բայց ջարդած մանրած՝ ահագին քարակոյտներ դարձած . անոնց մէջ ալ դեռ կը տեսնուին իր բարակ փորուածքները , սիւները , խոյակները և ուրիշ շէնքի կտորուանքներ , որոնց մեծ մասը հողոյ հաւասար ծածկուած են : Աս ծովանման աւերակաց մէջ դեռ կեցած են քանի մը հոյակապ շէնքեր , որ յաւիտենական յիշատակ են աշխարհաբարոզ քաղքին . ո՛ր էր թէ ժամանակը կշտացած ըլլար ըրած աւերմունքէն , ու խնայէր աս քանի մը մնացորդներուն՝ ինչուան որ նորէն Մին մարդաբնակ ու հայաբնակ ըլլար : Յայտնի է թէ հիմայ քաղքին ընդարձակութիւնը կը հարցնէ հետաքնին ընթերցողը թէ արդեօք որչափ է . — որչափ որ ռամկօրէն կը մեծցուի՝ այն .

չափ մեծ չէ Մին . այլ ինչպէս կը վերկայէ մեր նոր ճամբորդը , երկայնութիւնը արեւելքէն դէպ ի արեւմուտք մէկ քառորդ մը կ'երթայ . միայն թէ , ինչպէս ինքն ալ կը զուրցէ , Մնայ պարսպէն դուրս ալ շրջակայ տեղերը քաղքին անունովը կոչուած պիտի ըլլան մեր նախնեաց ատենը . որովհետեւ նոյնպէս եկեղեցեաց ու աշտարակաց աւերակներ քաղքին մօտ գեղերու մէջ ալ կան . ուսկից՝ շատն ալ մօտ ըլլալուն համար՝ քովի քաղաքներուն նոր շէնքերը շինելու համար կրեր տարեր են :

Մնայ շէնքերուն գալով , հարկ է որ նախ թագաւորաց պալատը փրնտունք . ասիկայ քաղքին արեւմտեան կողմի քարափին վրան է , ու արեւմուտքէն և հիւսիսէն դէպ ի յաղկոցաձորը կրնայի : Աս պալատին համար Վեր Փորթը կ'ըսէ թէ առանձին քաղքի մը կը նմանի . իրաւընէ , թէ որ մեծութեամբ չէ նէ՝ ահեղութեամբը անկէ վար չմնար . վասն զի արդէն քաղքին բարձրագիւր կողմը բռնէր է՝ դժուարին տեղ մը խորունկ ձորի մը վրայ նայելով , ու ան ձորին յատակէն արեւմտեան և հիւսիսային դիէն պալատան պատերը կը բարձրանան քաղքին պարիսպներէն վեր , և երկու կը բաժնեն պալատը . հիւսիսային կողմինը՝ պատերէն զատ բոլորովին կործանած է (ո՛վ գիտէ քանի տարի առաջ) . իսկ արեւմտեանը կեցած է՝ մէջի սենեակներուն բաժանմունքներովը . ասոնց առիքը կամ ձեղունը փլած է , սենեակներն ալ շատ մեծ ու բազմաթիւ չեն . բոլորն ալ դեղնագոյն քարերով շինուած են առանց զարդի , բայց կ'երևնայ թէ հիմակուան անզարդութիւնը՝ մանաւանդ յատակինը՝ առաստաղին փրէ չեղէն պատճառած է , որովհետեւ Վեր Փորթը կ'ըսէ . « Պալատին ներսը դուրսը այնպիսի սքանչելի բանուածքով զարդարած է որ անկարելի է ստորագրութեամբ հասկըցնել ան ճարտարագործ քարերուն զարդուց

զանազանութիւնը և հարստութիւնը, կամ ան բարակ բանած միւսինն ձեւերը որ պալատան անթիւ սրահներուն յատակները անոնցմով գեղեցկացած են : Պալատին մեծագործութեանը մեծ ապացոյցն ալ ներքնատունը կամ պալատին տակն է, որ ամբողջ կեցեր է՝ վրայի յարկէն աւելի վսեմ և ահաւոր : Հարաւային կողմը դուռ մը կայ, անկէ կը մտնես երկայն սրահի մը մէջ՝ որ բոլոր կամարակապ որմասեանց վրայ շինած է, ու մէջը կան մեծ ու պզտիկ՝ բարձր ու ցած սենեակներ, սրահներ ու նեղ ճամբաներ : Եւ ճամբայ մըն ալ կայ որ դարուվար՝ գէպ'ի՝ յաղկոցաձորին մէջ կը հանէ : ասոր յատակն ու պատերը շատ աւարուած են : Հիւսիսային կողմի դռսի պատին վրայ զինուորի մը արձան կայ՝ գլուխը կոտրած : զգեստը ինչուան ծունկը կ'իջնայ, մէջքը գօտի, ու մէկ ձեռքը շէնքի մը պատկերք կայ՝ որ անշուշտ աս պալատը պիտի ըլլայ, ինքն ալ թագաւոր մը : Եւ ասոր որ ոչ վերը և ոչ վարը արձանագործութիւն մը չկայ : Եւ այնպէս պալատին դուռն ալ որ ինչուան հիմայ կեցած է արեւելեան կողմը՝ բարակ փորուածքով շրջանակ մը ունի զարդերով ու խաչերով՝ գեղին ու սև քարէ : Պալատէն զատ ուրիշ տուն չկայ որ փլած չըլլայ : միայն տներուն տեղը կ'երեւնայ ու ձեւը՝ որ քառակուսի է ու բազմալարկ, ինչպէս որ Վեր Փորթըրի ատենը դեռ ողջ կեցած պատերէն կ'երեւնայ եղեր : ասոնց պատերը մէյմէկ ոտնաչափ ու կէս հաստութիւն ունին, ու բոլորն ալ սևագոյն անտաշ քարերով շինած են : Իսկ ճամբաները ընդհանրապէս նեղ են, այսինքն տասուերկու կամ տասուերեք ոտնաչափ լայնութեամբ, բայց շիտակ ու երկայն :

Եւ կեղեցիներէն զատ ալ ամբողջ շինուածք մը չկայ : եղածները ասոնք են :

Սենեակներ : Հարաւային կողմը քարափին վրայ որ յաղկոցաձորին մէկ մեծ փոսին վրայ կը նայի՝ մեծ ու պզտիկ աշտարակներով : բայց ասոր մեծ

մասը աւերջտրկած պիտի ըլլայ :

Սենեակներ : Երկայն քաղաքին մէջտեղուանքը երկայն քառակուսի շէնք մըն է՝ երկու կարգ իրեք իրեք սիւներով : ասոր վրայի ձեղունը տեղ մը շիտակ՝ տեղ մը կամարաձև՝ մեծամեծ քառակուսի քարերով շինած է որ շատ վարպետութիւն իրարու կպած են : Հարաւային կողմը ձորէն վեր բարձրացած՝ հիւսիսային կողմին կը հաւասարի, և անկից վեր եղած պատին վրէ մեծամեծ պատուհաններ կան որ խուրեան գետին վրայ կը նային : ասոնց տակն ալ կամարակապ ներքնատուն կայ՝ տեղ տեղ աւրուած : Եւ տարակոյս աւաջուց աս մշկիթը եկեղեցի է եղեր, կամ թէ ուրիշ հասարակաց տաճար մը : վասն զի մինարէն հասարակ շինուածք մըն է : — Ուրիշ բարձր միւնարէի պէս աշտարակ մըն ալ կոյ քաղքին մէջտեղուանքը՝ ու թանկիւնի : ասոր համար կ'ըսէ Վեր Փորթըր թէ « Վաղքին մէջտեղը երկու ահագին ու թանկիւնի աշտարակներ կան, ասոնց վրան ալ մանր աշտարակներ : ասոնց գլուխը այնչափ բարձր է որ քաղքին ամէն շէնքերուն ալ ինչուան միջնաբերդին ալ վրայ կը նայի » :

Բաղանի : Եւրած է մինչև յատակը : բայց մէջը կըրը գմբեթաւոր սենեակ մը կայ, չորս դին ալուրիչ չորս սենեակներ՝ պզտիկ դռներով : աս խցիկներուն դռներուն դիմացի կողմը սրաձև կըր է : կ'երեւնան ծորակներու տեղուանք ալ, բայց գրեթէ բոլոր աւարուած :

Եւ կեղեցի : Գանք հիմայ աւելի կատարեալ շինուածքներուն, որ են եկեղեցիները : ասոնք տասը հատի չափ են : ոմանք ամբողջ ու մաքուր, ոմանք քիչ շատ աւերջտրկած : Եւ ասոնց մէջ առաջինն է մեր պատմիչներուն գոված Եւրոպայի հաւակաւոր կաթողիկէն կամ մայր եկեղեցին՝ որ Սմատ տիեզերակալին յիշատակն է : ընդարձակ, փառահեղ, յատակէն ինչուան գլուխը սրբատաշ մեծամեծ գեղին ու սև քարերով շինած : և աս քարերը

անանկ վարպետութեամբ մէկմէկու անցուցած են՝ որ միակտուր քարէ փորած կ'երևնայ : Արսուանց եկեղեցւոյն չորս դին հինգ աստիճան կայ , ինչպէս Հայաստանի ուրիշ եկեղեցեաց եզերքն ալ . ու սովորականին պէս իրեք դուռ ունի , երկուքը հիւսիս և հարաւ՝ քովերէն , երրորդը մէջտեղէն՝ որ է արեւմտեան կողմը : Այն երկու կողմերը և թէ արեւելեան կողմը դրսէն երկերկու տեղ՝ պատը սուր անկիւնաձև խորշի պէս ներս մտած է , վրան ալ գեղեցիկ կամարաշէն ձևացուցած , որ զարդի համար շինած կ'երևնայ : Այն եկեղեցւոյն մէջը որչափ որ պարզ է , այնչափ ալ վսեմ ու ահեղ , և սքանչելի պատշաճ չափակցութիւն մը կայ մէջը . խորանը շիտակ արեւմտեան դրանը դէմ կէս կըր խորշ մըն է , որ ինչուան ձեղունը նոյն ձևով կը բարձրանայ ու կը խառնուի եկեղեցւոյն կամարին հետ : Եւ կիսաբոլոր խորշը վարէն մարդաչափ բարձրութեամբ 10 խորշ բաժնած է պատին մէջ . երկու ծայրի խորշերը մէյմէկ դռներ են , ու անոնց մէջէն քարէ սանդուխներով կ'ելլըցուի երկու վերնայարկեր կամ մատուռներ , որոնց ներքեւ կան ուրիշ մատուռներ կամ պահարաններ՝ բոլորն ալ քարաշէն ու կամարակապ : Այն եկեղեցւոյն մէջ չորս սքանչելի սիւններ կան բազմանկիւնի խարսխաց վրայ զանազան կտորներէ ու տեսակ տեսակ դեղին ու սև քարերէ . զարմանալին աս է որ կտորներն ալ մէյմէկ ձև ունին , մէկը անկիւնաւոր՝ մէկը կըլոր , բայց ամէնն ալ յարմարած . և ամէն մէկ կտորին միջոցէն կամարներ ձգուած են դիմացի սիւներուն : Աւրիշ սիւններ ալ կան երկերկու հատ հիւսիսային՝ հարաւային ու արեւմտեան դիէն , բայց կէս մը պատին կայած են . ասոնց վրայէն ալ բարձր ու հաւասար կամարներ ձգուած են դէպ 'ի արեւելեան ու արեւմտեան կողմերը , ու դէպ 'ի վերի կամարները . անոնց քովէն ուրիշ մանեկաձև գօտի

մը ձգուած է որ բարձր գմբէթը անոր վրայ է . աս գմբէթին վրայ ատենով մարդաչափ մեծութեամբ արծըթէ խաչ մը կանգնած էին , որով իրենց հաւատքը աղօթքէ դադրած ատեննին ալ կ'իմացուէր . ափսոս որ աս հրաշալի գմբէթը , որ բոլոր քաղքին զուխը կրնար սեպուիլ , 800 տարիէն աւելի քաղքին վրայ հովանի ըլլալէն ետեւ՝ ասկէ հինգ վեց տարի առաջ կործաներ է : Բոլորը 15 պատուհան ունի եկեղեցին . իրեք իրեք հատ քովընտի դռներուն վրայ երկայնաձև , երկերկու հատ որմասեանց և արեւմտեան պատին մէջտեղը , իրեք հատ դասը , որոնց մէկը երկայն՝ երկուքը կըր է , մէկ հատ խորանին վըրայ , մէկ մ'ալ մեծ դրանը վրայ . յայտնի է որ գմբէթն ալ զարդարուած էր՝ թերևս 12 պատուհանով . իսկ ժամուռն յատակը որ այնչափ սուրբեր ու թագաւորներ կոխեր են՝ պէտք չէ հարցնել ունայիլ , որովհետեւ յարկին աւերակներովը լեցուած , ու Վրդաց արածած անբաններէն պղծուած է : Եւ ուրիշ բան չկայ հիմայ եկեղեցւոյն մէջ . իսկ թէ առաջ ինչպէս էր՝ կրնանք մակաբերել Վրդկայ աս խօսքէն , որ գրեթէ ժամանակակից էր շինութեանը լմնալուն՝ Աստրամիդէ թագուհւոյն ձեռքը . վասն զի կ'ըսէ . « Ինեաց զհիմնարկեալ եկեղեցին Սմբատայ՝ ամենապայծառ վայելութեամբ , բարձրաբերձ կամարօք գրմբէթաւորեալ խորան երկնանման , և զարդարեաց 'ի զարդ ծիրանեծաղիկ ոսկեթել նկարագործ անգուածոց , արծաթեղէն և ոսկեղէն անօթոց , և բազմապայծառ լուսատու անօթոց վայելութեամբ , որովք ջահանայր ըստ երկնային կամարին կաթուղիկէն սուրբ » : Եւ աստարակոյս աս ծիրանեծաղիկ ոսկեթել նկարագործներուն պէս անկուածներով թագաւորական պալատին պատերն ալ զարդարուած էին : Իսկ ան ջահերուն գլխաւորն էր Սմբատայ Հնդկաստանէն անբաւ գանձով բերել տուած բիւրեղէ ջա-

հը , որ այլազգիները քաղաքը առած
ատեննին խաչին հետ մէկտեղ գետի-
նը զարկին մանրեցին : Արեւելեաց
երկայնութիւնն է 33 մեթրէն քիչ ա-
ւելի , լայնութիւնը 22 : Արեւմտեան
արձանագրութիւնները , որ դրսի պա-
տերուն կողմը գրուած են , և չորս դին
դիզուած աւերակները : Սիւն յիշե-
լու բան է որ արձանագրութեանց
կարգը կայ նաև արևաժամացոյց մը
ձևացուցած , և ժամերը կը ցուցնեն
Ա , Բ , Գ , . . . գրերը :

Սիւն փրէնէ կամ Արեւելի . Սիւն
չէլի օրինակ մըն է ճարտարապետու-
թեան , որով մարդուս աչքը կը զմայ-
լի . բոլոր մեծ մեծ քարերով շինած
է՝ ինչուան գմբէթը որ ամբողջ կե-
ցած է . աս եկեղեցին կըրածն է դրսի
յատակէն , բայց կանգուն մը վերէն
12 լայն կամարածն կողմ կը բաժ-
նուի , ու ամէն մէկ անկեան եզերքը
քարերով սիւնակներ ձևացած են , ուր
արձանագիրներ ալ կան : Արեւելի
ունի արեւմտեան ու հարաւային կող-
մերը . իսկ եկեղեցւոյն մէջ 8 կիսաբո-
լոր ձևացած է . ամէն մէկ անկեանը
մէջ մէյմէկ սիւն կայ , ան սիւներուն
դիմէն ու բոլոր եկեղեցւոյն եզերքէն
դէպ 'ի վեր եկեղեցւոյն ձեղունը ձը-
գուած , վրան ալ երկայնաձև գմբէ-
թը շինած է 12 պատուհանով . անոնց
ալ միջոցը պատկերներ նկարած են :
Արեւելի պահարան ունի նեղ նեղ պա-
տերուն լայնութեան միջոցը , այնպէս
որ բոլորակին ձևը չէ աւրուած : Հա-
րաւային դրանը դիմացը կիսաբոլորին
մէջտեղը ամպիոնի ձևով տեղ մը կայ ,
անկէ վար ու վեր քարէ սանդուխ կայ
պատին մէջ : Այս եկեղեցւոյն տրամա-
գիծն է 13 մեթր , կիսաբոլորակները
3 մեթրէն պակաս :

Սիւն Գրեթիէ էկեղեցի . որ մեր
ՈԿԴ (1215) թուին շինած է : Շատ
դեղեցիկ է գմբէթը՝ սիւներու ու
կամարներու վրայ . պատերուն վրայ
ալ քաջած ոլատկերներ կան անարատ
մնացած , ինչպէս բոլոր եկեղեցին ալ
ամենեւին նորի պէս մնացած է . բայց

ժամուն չորս դին շատ կործանած
սիւնազարդ ու կամարակապ շէնքեր
կան : Արեւելայ թէ աս եկեղեցւոյն
համար է Վեր փորթըրին ըսածը .
“ Շատ զարմանք բերաւ ինծի եկե-
ղեցիներէն մէկը , որ թէպէտ շատէն
պզտիկ էր՝ բայց ճարտարապետու-
թիւնը շատ ընտիր . իր բարձրակա-
մար ձեղունը գեղեցիկ օրինակ մըն
էր միւսինն բանուածքի , եզերքները
ազնիւ ետրուրական ոճով զարդա-
րուած կարմիր՝ սև ու դեղին քարե-
րով . սիւները և ուրիշ զարդերը այն-
պէս նոր ու մաքուր էին որ կարծես
թէ դեռ երեկ շինուած էր , ” :

Արեւելի Արեւելի . Այս ալ սքանչե-
լի ժամերէն մէկն է . գմբէթ չունի ,
բայց բարձր ձեղունով ծածկած է , որ
առանց սեան կամարներու վրայ ձը-
գուած է , վերէն վար խաչերով՝ քան-
դակներով զարդարած՝ շատ վարպե-
տութեամբ . բնութիւնն ալ ինչայեր
է ասոնց ու անարատ պահեր է . միայն
մարդկային բռնութիւնը աւելի ան-
գութութիւնով ինչուան ուր որ մար-
դու ձեռք հասեր է՝ աւեր է այն
նախանձելի փորուածքները : Այս
քովերն ալ փառաւոր մատրան մը և
ուրիշ շէնքերու աւերակներ կան :

Վարափին դարվար տեղը կամա-
րակապ պատի տակ սանդուխներով
ճամբայ շինած է՝ բոլորն ալ քարէ ,
ու տեղ տեղ լուսամուտներ բացած .
որչափ որ եկեղեցւոյն կը մօտենաս ,
ճամբան կը լայնայ ու քարերը աւե-
լի կ'ազնուանան . բայց վրայի յար-
կը կործանած է հոն , նոյնպէս ուրիշ
տեղեր ալ . ճամբուն բերանը գետին
կողմը երկու մատուռ կայ մէկմէկու
կպած՝ կարմիր քարէ . քովն ալ քարա-
շէն աւերակներ , որուն համար կ'ը-
սեն թէ թագաւորի աղջկան մը պա-
լատ էր , ու իրեն համար շինուած է
եղեր եկեղեցին ալ :

Որովհետև ամէնն ալ յիշելը շատ
երկայն կ'ըլլար , ըսենք թէ հինգ ե-
կեղեցի ալ կայ ասոնց պէս ամբողջ ու
դեղեցիկ . թերևս նոյնչափի մըն ալ

աւերակները որոշուին առենով . մէկաշնորուն և ոչ նշանը կայ : Ուր է հապա լիւոյ հապար ու մէկ էկեղեցին . մեր ճամբորդը քաղքին տարածուած եանը համեմատելով՝ անկարելի կը ցուցնէ այդչափ եկեղեցի մէջը գրտնուիլը . հասլա հաւանական է որ քաղքին պատերէն դուրս անմիջապէս մօտի գեղերուն կամ արուարձաններուն եկեղեցիներն ալ մէկտեղ սեպելու է : Սակայն թէ որ նաև այն ցիրուցան աւերակները մանր քննելու ըլլայ մէկը , արդեօք նոր նոր եկեղեցեաց և ուրիշ հասարակաց շէնքերուն նշաններ չի գտներ : Թէ որ նոր շէնքեր գտնելու կարելի ալ չէ , նոյնպէս անկարելի է այն շէնքերուն կտորուանքէն բոլորին մեծութիւնն ու գեղեցկութիւնը չգուշակել ու չղարմանալ : Եւ բանիս ալ երաշխաւոր է Վէր Փորթըր , որ երեսուն տարի առաջ շատ աւելի շէն գտաւ Լնին ու կ'ըսէ . « Սէկ խօսքով ըսեմ . սիւներուն խոյակներուն ճարտար ձեռագործները , միջանկեալ զարդերուն փափուկ փորուածքը և արաբացի քանդակները այնպէս գերազանց էին՝ որ անոնց նմանը ինչուան ան ատեն չէի տեսած ոչ ստար աշխարհք և ոչ Լնդդիոյ ամենէն երեւելի մայր եկեղեցիները . . . Լարակ ու սլայծառ միւս սիւններ տեղ տեղ աւելի տեղ տեղ պալատ ճշգուծեամբ՝ տարածուած էին բոլոր քաղքին վրայ , և ընդ հանրապէս միշտ խաչաձև էին զարդերը . տուն , եկեղեցի , աշտարակ , պարիսպ , ամէն շէնք՝ ցածն ալ բարձրն ալ նոյն ընդհանուր ախորժակով , ու ամենուն վրայ ալ նոյն սուրբ նշանը մեծ կամ պզտիկ սև քարէ փորած » :

Լնին գուրս չեւած՝ երկու զարմանալի շէնք ալ յիշենք . մէկն է Վեպա Զաֆայ : Վաղքին արեւելեան դին երկու քարայր կայ՝ ուսկից կը մտնեն գետնի տակ նեղ ու ցած ճամբայ մը . ասոր յատակը խճով ծածկած է . ետքը ճիւղ ճիւղ կը բաժնուի ճամբան ու կը տարածուի մէկ մասը

քաղքին տակը , չգիտցուիր թէ ինչուան ուր , մաս մըն ալ Լխուրեանին տակէն անցնելով՝ կ'ելլէ դիմացի ձորին եղերքը . և թէպէտ հիմայ վախէն չեն երթար հոն , բայց աս թաւիզի նման Լխուրեանին թռնելը ըստոյգ ըլլալը անով ալ յայտնի է որ գետէն անդին աշտարակ մը կայ , ուր լուսները ճամբան գոցեր են որ իրենց հողէն մարդ չփախչի Տաճկի հողը :

Սէկայն է Նաղիդաշիւն շէնքն . աս ձորին երկու դարու վար երեսներուն վրայ (որ կակուղ քար մըն է) փորած են անթիւ խանութներ զանազան ձևերով ու մեծութեամբ . ու մանք պատուհան չունին , ոմանք ալ մէկ կողմէն կամ երգիքէն . շատ տեղ երկու կարգ են խանութները : Սարի կարգը կրնայ դիւրաւ մըտցուիլ , բայց վերինը շատ դժուար . շատին մէջ կ'երևնան դարաններ ու խորշեր , բայց ամէնն ալ բնութենէ ու հնութենէ մաշած ու աւրուած են :

Եւ շուկայէն զատ քաղքին մէջ տեղ տեղ գուբեր կան՝ մէկ մարդաչափ կամ աւելի խոր , որ ռամկեր գանձարան կը կարծէ , բայց անշուշտ կարասի ու շտեմարանի տեղուանք են , բոլորն ալ պարսպ կամ քարով լեցուած :

Եւ յաջափ Լնույ վրայ . իսկ մօտ տեղերուն վրայօք ուրիշ անգամ . և թերևս դարձեալ բուն քաղքին վրայ ալ նոր լոյս առնենք ու տանք :

Հ. Ղ. Ս

Եւ համառօտ ստորագրութենէն ետեւ լսենք մեր Շնորհալի հայրապետին ողբը՝ որ ի դիմաց Լքեասիոյ կը զրէ .

ԲԱՅՑ և ըզքեզ յայս հրաւիրեմ ,
Արեւելեան քաղաքդ Լնի ,
Կրցորդ իմոյս լինել ձայնի
Եւ բոփոքի տարակուսի :
Քանզի և դու երբեմն էիր
Վայելական հարսն ի բողի ,
Խերձաւորաց յոյժ ցանկալի ,
Հեռաւորաց փափագելի :

Շինեալ եղեր տուն արքունի
 Յընտրեալ նահանգըդ Շարայի
 Թագաւորաց Բագրատունի
 Որ 'ի ցեղէն Իարայելի
 Յազգէ սերեալ մեծին Դաւթի
 Աստուածհօր մարգարէի,
 Որք գերեցան 'ի յարքայէն
 Այն որ Տիգրան միջին ասի:
 Գեղեցկանուն զարմանալի,
 Որ երակի տառիւ բերի,
 Յերրորդութեանն խորհրդի,
 Որ մշտ 'ի քէն երկրպագի:
 Յորում էիր ժամանակի
 Բերկրեալ ուրախ և ցնծալի,
 Որպէս այգի ողկուզալի,
 Կամ ձիթենի պլտղով 'ի լի:
 Մանկունըք քո զուարթալի
 Նրման նորոգ բուրաստանի.
 Դրստերըք քո պաճուճալի
 Յերգ և 'ի քնար միշտ 'ի խաղի:
 Իսկ թագաւոր քո պանծալի
 Նրստեալ յաթոռ թագն 'ի գըլի:
 Եւ զօրականքն աստի ունաի
 Կալով 'ի սպաս իւր հրամանի:
 Նա և որդիքն Սիոնի
 Նրման դասուցըն հրեղինի,
 Պայծառացեալք վայելապէս
 Յիւրաքանչիւր աստիճանի:
 Յարմարապէս յօրինուածով
 Կաթողիկէ յեկեղեցի,
 Այն որ հանգէս և հաւասար
 Վերնակառոյցն է խորանի:
 Հայրապետք, եպիսկոպոսք,
 Եւ քահանայք ուսոյք ըստ կարգի,
 Իւրաքանչիւր յիւրում գասի
 Պատշաճաւոր յայն տաճարի:
 Զոր թէ ասել հարկ լինիցի,
 Է գըժուարին ուերկարելի.
 Եւ անօգուտ յայժմուս բերի
 Յորոց է ոչ մի 'ի միջի:
 Քանզի անցին ըստ երազի,
 Որպէս ծաղիկք ամարանի
 Ըստ յորդութեան յորդ վըտակի
 Գարնանաբեր հեղեղասի,
 Կամ զուռուցեալ պղտըջակի
 Որ ընդ լինելն պատառի,
 Նրմանագոյն եղեալ նոցին
 Վասն մեղաց մեր զազրալի:
 Սուրն անողորմ անօրինի
 Որ մեր արեանս է 'ի սովի,
 Ոչ է յագեալ և ոչ յագի
 Մինչև 'ի գալ կատարածի.
 Նոյն նա եհաս ուրեմն 'ի քեզ,
 Որպէս յիս յայս ժամանակի,
 Հընձեաց զորայն յանգաստանի
 Կանաչագոյն որ 'ի հասկի:
 Զայգին խըլեաց արմատաքի,
 Մերկեաց յոստոցն ըզձիթենի,
 Եհեզ զարիւն սրբոց յերկրի,
 Հոսեաց նրման ջրոց գետի:
 Արար գիակն անթուելի,
 Անթաղ մեռեալ գէշ գազանի.
 Քահանայիցըն Քրիստոսի

Արեամբ ներկեաց զեկեղեցի.
 Սարկաւագաց, պաշտօնէից
 Մարմինք անկեալ մէջ փողոցի,
 Եւ այլ բազումք որ ոչ թուի,
 Եւ է ասելն անկարելի.
 Որք քեզ հասին յայնում վայրի
 Բոլոր ամէն մասունք չարի:
 Վասն այսորիկ ով անձկալի,
 Որ էս ներհուն այսր ամենի,
 Ի քոյն յայնժամ խիստ աղետի
 Ծանիր և զիմս ողբ կականի.
 Եւ որպէս փորձ տարակուսի
 Լեր տըրամակից ինձ յայս վայրի:
 Քանզի նրման յոյժ տեսանի
 Իմս քոյն հասեալ չարի.
 Եւ առաւել թերեւ լինի
 Երբ նորագոյն ինձ պատահի:

Եւ տրտմալից ողբը լսելէն ու քա-
 նի մը կաթիլ արցունքով մեր նախ-
 նեաց յիշատակները ցօղելէն ետեւ,
 կ'արժէ որ մխիթարուինք քիչ մը՝ հե-
 տեաւ հատուածը կարգալով, որ
 Ռաֆայէլեան վարժարանին հիմա-
 կուան յառաջագէտ աշակերտներէն
 մէկը շարագրեր է ինքնաբուխ սրտա-
 շարժ և գեղեցիկ իմաստներով:

(Ժ) Է որ մէյմը դարձնենք աչուը-
 նիս մեր հայրենեացը վրայ, կը տես-
 նենք ան ընդարձակ աշխարհին չորս
 գին սիւռուած կոյտ-կոյտ աւերակներ,
 մեծամեծ քաղաքաց՝ հոյակապ շինուա-
 ծոց մնացորդներ, բարակ փորուածք-
 ներու կտորներ. չենք կրնար քայլ մը
 աւնել, չենք կրնար աչուընիս մէկ գին
 դարձնել՝ առանց տեսնելու հայոց
 մեծագործութեան և ճարտարապե-
 տական ճաշակին մէկ նոր տեսարա-
 նը: Հոս կիսակործան տաճար մը, ու-
 ղուն մամուլապատ սիւները կեցած՝ վը-
 կայ են ան մեծ ազգին եռանդագին
 աստուածապաշտութեանը. հոն թա-
 գաւորական պալատին կամարակապ
 և սիւնազարդ ընդարձակ սրահնե-
 րը կը քարոզեն հայոց շքեղ փառքը
 և մեծութիւնը. ալ անդին բարձրա-
 բերձ և հաստ պարիսպները կը յիշե-
 ցնեն մեր կտրիճ գիւցազունները որ
 իրենց արեամբը պաշտպաներ են
 զանոնք: Բայց աս ամէն շինուածք-
 ները իբրեւ մէյմէկ կայծեր՝ արեգա-

կան լուսոյն դիմացը, այնպէս են ան եկեղեցեաց ու վանքերու բազմութեանը քով՝ որ դեռ կը փայլին բոլոր մեր աշխարհին երեսը, ու անոնցմէ ժամանակին գիշատիչ ժանիքն ալ պատկառեր է: Եւ գիտնալով մեր աւերակները քննողները, թողնոյն դատաստանը չընեն Հայոց վրայ ալ՝ ինչ որ կ'ընեն ուրիշ ազգաց մեծագործութեանց մնացորդները տեսնելով. այս ինքն անկիրթ ու բարբարոս չըսեն մեր ազգին, այլ զարմանան, տեսնելով որ մեր նախնիքը լաւ գիտեն եղեր Ռաբելոնի, Սինուէի ու Եգիպտոսի ալ մեծագործութիւնները իրենց երկրին մէջ երեցընել. թող իմանան որ Հայերը ամէն ճարտարութեան, ամէն կատարելութեան աւելի աստուածապաշտութիւնը իրենց պարծանք սեպեր են: Եւ կը որ տեսնայ ան վանքերը, հարկաւ միտքը կու գան մէկէն անոնց մէջի սուրբ միանձանց երկնակրօն վարքը, որոնց անշուշտ ճիշդ նկարագրութիւնն է որ կ'ընէ սուրբ վարդապետն Աղիշէ:

Բայց աս ամէնքն ալ դեռ մնացորդք են Հայոց նախնի մեծութեանը, ու իբրեւ երազի այլ և այլ կտորներ՝ չեն կրնար ամբողջ ցըցընել մեզի մեր նախնեաց մեծութիւնը: Աւր էր թէ յարութիւն առնէր ան ատենի մարդիկ ներէն մէկը ու գար պատմէր մեզի թէ ինչպէս էին ան ատեն աս շինուածքները, երբ ու ով շիներ է զանոնք:

Ինչպէս թէ արդեօք նոյն աւերակները, նոյն կիսակործան շէնքերն ալ մէյմէկ խօսուեն պատմիչներ չեն մեզի համար, որ ճանչցընեն մեր նախահարց գործքերը: Իրաւ է. բայց անոնք խօսուեն են միայն և ոչ գնայուեն. չեն կրնար անոնք մեզի գալ, այլ պէտք է որ մենք երթանք իրենց. մենք հարցընենք մեր նախահարց՝ մեր դիւցազանց, մեր գիտնոց ըրածները: Եւ աւերակները մեզի կը սպասեն լի անձկանօք որ պատմեն մեզի այնչափ դարերէ՝ ի վեր անցած գացած բաները. ճամբաները կը գիտեն թէ արդեօք

կը տեսնեն մէկը: Եւ դու թափառակը թուրը ձեռքը՝ ամէն տարի, ամէն ամիս, ամէն օր զանոնք ջարդելու վրայ է, ու օր ը օր է կը պակսեցընէ անոնց թիւն ու վայելութիւնը. ամէն արձանագրած սիւն մը, պարիսպ մը որ պիտի իյնայ՝ կը դարձնէ աչուները, կը նայի ասդիս անդին, ամէն հովի ձայնին՝ ամէն տերեւի խարշափելուն կարծէ թէ հայրենասէր մը կու գայ որ անոր ճանչցընէ զինքը ու այնպէս իյնայ. ինչպէս մահապարտ մը որ դահճին թուրին տակը կ'աղաչէ որ վայրկեան մըն ալ չնորհեն իրեն որ գուցէ տեսնէ իր սիրելեացը մէկը ու վերջի բարեւ տայ անոր: Բայց աւա՜ղ. տեսնելով որ իրենք աւելի փափաք ունին պատմելու քան թէ ան դժբաղդաբար անզգայ դարձած որդիքը իրենց հարցը պատմութիւնը լսելու՝ կ'իյնան կը կործանին, ու հողով փոշուով երեսնին կը ծածկեն. այսպէս կը պակսի Հայաստանէն հաւատարիմ պատմիչ մըն ալ, կը կորսուի անգին գանձ մըն ալ:

Ահա թէ յանկարծ աւետաբեր մը գար և ըսէր մեզի թէ Եստուած մեծ շնորհք մը ըրեր է Հայոց, ու յարութիւն տուեր է Խորենացիին, Հայոց դիւանապետին, որ Հայաստան կեցած կը սպասէ որ ով որ ուզէ՝ երթայ հարցընէ իրեն Հայոց հին պատմութիւնը, ինչ անպատու մուրախութիւն էր բոլոր ազգին. արդեօք ինչպէս կը փութային ամէն կողմէ Հայաստանի ցրուած որդիքը. ոչ աղքատութիւն նայելով՝ ոչ նեղութիւն, ամէն բան յանձն կ'առնէին, Հայաստան կը վազէին. և ահա ասօրուան օրս գրեթէ անոր պէս շնորհք մը ըրած է մեզի Եստուած: () տար ազգեր որ շատ բանի կողմանէ մեզմէ աւելի դժուարութիւն ունին, բանի տեղ չգնելով ան դժուարութիւնները, կ'երթան Հայաստան ան աւերակները տեսնելու, քննելու և գրելու. և մեր ազգը, որուն շատ կերպով, ինչպէս մտաւորութեամբ, լեզուագիտութեամբ,

պատմութեան և արևելեան սովորութեանց ծանօթ ըլլալով՝ աւելի գիւրին է, և ոչ մտքերնին կը պտըտի հոն : Բսկէ զատ, հայրենասիրութիւնը որ մարդուս բնական է՝ առ այս կը յորդորէ զմեզ . առ այս կը յորդորեն զմեզ մեր պատմութեան մօտ կտորները, և մանաւանդ բոլորովին պատմութեան լուծ գիպուածները . առ այս կը յորդորեն մեր պատմաց մէջի մեծամեծ քաղաքաց և շինուածոց նկարագրութիւնները, հնութիւն սէրը, մեր օտարներէ լած լուրերը . միով բանիւ, բոլոր մեր պատմութիւնը, հայաստանին մարդկութիւն խանձարուրք ըլլալը և ուրիշ պարծանքները՝ բաւական չէն հայրենասէր սրտի մը զրգիւռ ձգելու որ երթայ այցելութիւն ընել ան տեղերուն : Երբեք ինչ կ'ըսեն օտարք թէ որ մէկ կողմանէ հայոց հին մեծութեանը մնացորդները տեսնելով զարմանան, մէկալ կազմանէ ալ տեսնելով հիմակուան անհոգութիւննին այնպիսի անգին գանձերու, չէն պարսաւեր այն պիտի պաղուիր : Եւ զի ալ քան զայս ինչ մեծ ամօթ, որ մեր անգին ստացուածոցը վրայ ուրիշները մեզմէ աւելի հոգ ունենան, մանաւանդ թէ իրենք մեզի իմացնեն թէ այդպիսի գանձեր ունիք . թէ որ օտարք իբրեւ հնութիւն արծաթի գին կուտան անոնց, մեզի չի վալեր որ մեր նախահարցը յիշատակներն ըլլալով՝ մարդարտի հետ չփոխենք զանոնք : Երաւունք ունի ուրեմն մեր վրայ զարմացողն ու ըսողը՝ թէ անշուշտ ասոնք ան հայերէն ինքնած չեն, ան հայկազունեաց, Երշակունեաց, Բագրատունեաց արիւնը իրենց երակացը մէջը չէ ինքնած : Այլ, աս ինչ նախատինք է . ո՞վ մեզմէ յանձն կ'առնէ այնպիսի պատուական ազնիւ նախահարքը ուրանալ : Բայց ինչ օգուտ խօքով փափաքիլ անոնց որդիութիւնը՝ երբոր դործքով կ'ուրանանք :

Ինչպէս ուրեմն կրնանք ճշմարտել մեր որդիութիւնը : — Նանչնալով

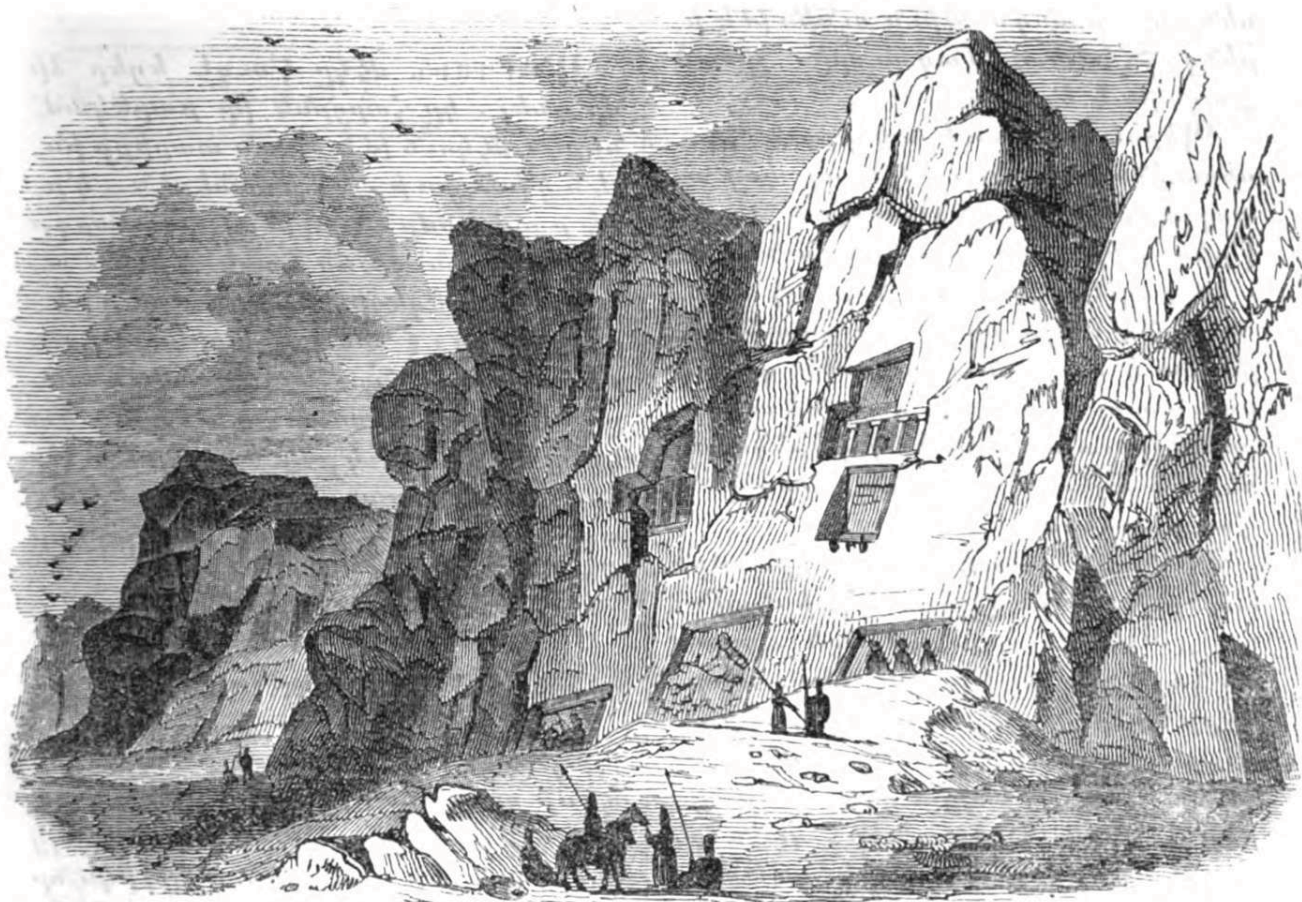
մեր հարց դործքերը, ու մոռացու թենէ գուրս հանելով . ապագայ դարերուն ալ թողլով մեր նախահարցը նշանները, թող չիտալով որ հայաստան իր շատ ցաւերուն հետ աս բանիս վրայ ալ վշտանայ՝ իբրեւ օրդեկորոյս մայր մը իր զաւակացը գերեզմանին վրայ, այսինքն ան աւերակաց մէջ մշտամուռն ողբով արտասուէ ու լայ մինակ : Եւ մենք հոն՝ ճարտարութեան դործիքները առած, ու պահ մը իրեն հետ լալով մաքրենք ան գերեզմաններուն փոշին ու մեռելներէն կեանք հանենք : Երբարեւ մեզի կը սպասէ հայաստան, հայրենասէր եղբարք, զմեզ կը կանչեն անոր եղեմաշունչ զեփիւռներուն քաղցրիկ հովերը, զմեզ կը կանչեն ան սառնորակ առուակներուն անոյշ խոխոջքը . անշուշտ զմեզ տեսնելով հեռուէն պիտի ծռին ան մեծագործ շէնքերուն գլուխները զմեզ բարևելու, ու մեր հայրենասէր ոտից ձայնէն պիտի արթննան մեր նախահարց օսկերքը ու պիտի ելլեն իրենց գերեզմաններէն մեր գիմացը գալու, ուրախութիւննին ցուցնելու մեր աշխատանացը վրայ . վանքերը պիտի պատմեն մեզի իրենց մէջի եղած՝ Երեկացիներուն վարքը, Երեկացիներուն առաքիլութիւններն ու իմաստութիւնը : Եւ սաւորչայ Ա իրապը պիտի յիշեցնէ մեզի մեր հոգևոցը երկրորդ փրկին չորեքսոսանամեայ կենդանի թաղուիլը և իր ցանկալի յարութիւնը՝ գերեզմանին մէջ թողլով կապալաշտութիւնաւարը . Եւ պուհ լեռան արծաթանգները պիտի պատմեն մեզի մեր սուրբ հօրը հոգեբուզի աղօթքները որ մեզի համար առ Երտուած կը մատուցանէր : Սուրբ եկեղեցիները զմեզ տեսնալով պիտի սաղմոսերգուաց պարը կարծեն, որ գիշեր ցորեկ անգագար կ'երգէին : Բաշտն Երտազութիւնամեաց օսկորներովը ծածկուած՝ պիտի պատմէ մեր գիւցազանց քաջութիւնները . բայց ասկէ ալ փառաւոր պիտի ըսէ՝ թէ հոս նահատակեցաւ

Ս'եծն Ս' արդան իր քաջ նիզակակից-ներովը՝ ի սէր հաւատոյ և ի պաշտպա-նութիւն հայրենեաց : Պարծենալով պիտի ըսեն Ռիւրակնեան լեռինք՝ թէ մեր վրայ ստեղծուեցաւ դրախտը . անդիէն բարձրէն խրոխտալով պիտի գոչէ Մարարատ թէ իմ վրաս իջաւ տապա-նը , ես եմեղած մարդկու թէ երկրորդ դրախտը . այսպէս բոլոր հայաստան պիտի ցնծայ , և իրեն ինտումը զմեզ պիտի զօրացնէ մեր բանասիրական

և հայրենասիրական ջանքը շարունա-կելու . որուն համար չէ թէ միայն մեր ազգը մեզի երախտապարտ պի-տի ըլլայ , հապա օտաւ ազգեր ալ զմեզ պիտի գովեն որ մեր հայրենա-սէր փափաքը այսպիսի օգտակար , անմեղ , խաղաղական և աշխարհաշէն ջանքով կը պսակենք :

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԾԵՊԵՃԵԱՆ

ԱՇ. Ռ. Վ.

Պերսեպոլիս :

ՐԵԻՆԵԼԵԱՆ հնութիւնները մաս-նաւոր կերպով սէր ու զարմանք կը բերեն մեզի , մանաւանդ մեր հայրե-նեացը դրացի կամ մօտիկ քաղաքնե-րուն աւերակները : Այսպիսեաց մէկն է նաև Պերսեպոլիս , որ ատենով Պարսկաստանի մայրաքաղաքը , ու

արևելեան մատենագրաց և մեր նախ-նեաց Սաակը ըսած հռչակաւոր քա-ղաքն էր , Արասիս ու Կուր գետերուն իրարու հետ խառնուած տեղը՝ ընդ-արձակ դաշտի մը մէջ : Հիմա անոր աւերակները պարսկերէն Չիւ-Սիւս կ'ըսուին , որ բառացի սիւս կը նշա-